

UNIVERSITAT I FILOSOFIA EN EL TEMPS DE MIQUEL CARRERAS

Pompeu CASANOVAS i Josep MONSERRAT MOLAS

INTRODUCCIÓ¹

Els autors que han escrit sobre la problemàtica relació entre pensament i universitat a Catalunya —tots amb posicions distintes i molt diferents entre si— coincideixen en el fet que el pensament modern a Catalunya del segle XVIII ençà, des de la derrota del 1714 fins a la Constitució del 1978, s'ha produït al marge de la universitat;² i, molts cops, malgrat la mateixa universitat o fins i tot en institucions sorgides en franca oposició a l'ensenyament o la cultura pròpia de la universitat oficial a Catalunya. És el cas dels Estudis Universitaris Catalans (1903) i el de l'Institut d'Estudis Catalans (1907).³

Aquest fet, en el panorama europeu, constitueix una anomalia que cal explicar. Situats en la dictadura de Primo de Rivera i l'adveniment de la primera República, caldria matisar el següent:

a) al final de la dictadura de Primo ja hi havia a Catalunya un gruix de professors formats a l'estranger, o educats en el caliu de la Barcelona

1. Aquest article conjunt és fruit de dues presentacions individuals: «Universitat i pensament en el temps de Miquel Carreras», efectuada per Pompeu Casanovas el 16 d'octubre del 2007 a la seu de la Fundació Bosch i Cardellach (Sabadell), i «Les conferències a l'Ateneu sobre la universitat catalana (1935)», efectuada per Josep Monserrat dins de la Jornada Científica del 16 de maig del 2008 a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans.

2. Autors com Pere Coromines, Tomàs Carreras i Artau, Josep Puig i Cadafalch, August Pi i Sunyer, Pere Bosch i Gimpera, Alexandre Galí, Miquel Batllori i Ernest Lluch, entre d'altres. Són autors que escriuen també des de diverses disciplines i en diverses èpoques del segle XX.

3. Vegeu Albert BALCELLS, Enric PUJOL i Santiago IZQUIERDO, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2002-2007, 2 v.

industrial, que constituïa un conjunt intel·lectual amb les característiques comunes i pròpies d'una *intelligentsia* professional;

b) la relació amb altres universitats europees i americanes fou contínua per a alguns d'ells; aquests també van relacionar-se amb el mateix esperit obert amb els professors i intel·lectuals espanyols dels corrents centrats a Madrid, com els krausistes, els professors educats en la Institución Libre de Enseñanza o els coreligionaris de la Residencia de Estudiantes, que coneixien directament perquè era inevitable fer una estada a la capital per a cursar el doctorat;

c) aquests «intel·lectuals de la República», per usar una denominació que ha fet fortuna, a més de l'especialitat que cultivaven, tenien una forta consciència i vocació públiques i, quan tingueren oportunitat de fer-ho, van abocar-se tant a la reforma de la universitat com a la participació en la direcció dels primers partits polítics de masses moderns (especialment la Lliga, la Unió Socialista de Catalunya, Esquerra Republicana de Catalunya i Acció Catalana);

d) la simple cultura, tanmateix, no podia per si mateixa solucionar la conflictiva situació interna de la societat espanyola de la República, i la violència externa (contra els insurgents) i sobretot interna (en els conflictes agraris, obrers, ideològics en tota la seva cruessa) va acabar de fragmentar aquest cos; en conseqüència, es van radicalitzar i simplificar les posicions polítiques, la qual cosa va produir la inharmonica diàspora final dels diversos exilis.

Tanmateix, el fet de la guerra no pot ser utilitzat per a negar o disminuir el valor dels cercles universitaris intel·lectuals del país, que compartien una sèrie de trets comuns en diferent grau: a) vocació científica investigadora; b) ànim pedagògic; c) professionalitat, i d) esperança en la creació d'una cultura superior escrita i pensada en català. Aquests trets són els que desenvoluparem fent servir com a guia la formació de Miquel Carreras i Costajussà, a través dels seus mestres a la universitat (entre el 1922 i el 1930), la generació immediatament anterior (formada a partir de l'atzucac del 1898) i la seva pròpia (els seus amics i futurs joves professors i investigadors a l'anomenada Universitat de Catalunya o Universitat Autònoma de Barcelona). Per la importància que tingué, ens aturarem especialment en l'aventura del patronat de la Universitat Autònoma, entre el 1933 i el 1934, just després que Carreras finalitzés els estudis.

La *universitas*, en el dret medieval sorgit de la recepció del dret romà, era una unió col·lectiva de persones amb una finalitat comuna. Un poble, per exemple, era una «universitat». Però des del segle XI, la comunitat educativa es va constituir al voltant de la unió de professors i alumnes, amb la qual cosa va configurar un tipus de comunitat peculiar. París, Montpeller, Bolonya i Oxford, per posar-ne alguns exemples, esdevingueren institucions universitàries amb prestigi a Europa.

No va ser el cas de Barcelona. De fet, els Estudis Generals de Lleida es remunten al final del segle XIII, però no fou fins al segle XVI, entre el 1539 i el 1620, que es van crear nous Estudis Generals a Barcelona, Girona, Tarragona, Solsona, Vic i Tortosa, amb una forta presència religiosa. A diferència del que va passar a València, a penes hi hagué humanistes de renom a Barcelona i, com veurem, la Il·lustració hi penetrà també de manera tardana i no pas per la porta universitària.⁴

Barcelona era, als segles XV i XVI, una ciutat portuària afectada pels alts i baixos de les formacions de les monarquies absolutes a França i Espanya. Com sempre, era plena d'inquietuds pràctiques i comercials, però no se sentia atreta per la producció i l'ensenyament de coneixements no directament explotables. Això, sens dubte, està relacionat amb el fet que, en absència d'un estat fort i d'una teoria imperial d'aquest estat, les institucions eclesiàstiques fornien prou teologia política per a formar les capes ciutadanes dirigents. A Barcelona, els Estudis Generals depenien del Consell de Cent. No és comparable amb el que succeïa a les universitats de Salamanca, Sevilla, Alcalá o Granada, abocades a la discussió de les tesis sobre la conquesta d'Amèrica.

A partir de la derrota del 1714, una de les primeres ordres de Felip V fou, com és sabut, l'abolició de tots els estudis generals i la creació d'una única universitat per a Catalunya a Cervera. Els estudis eren considerats un privilegi, i com a tal, acordats pel rei com a premi o manllevats com a càstig. Això significava de fet: a) el lligam de la universitat i l'Administració central de l'Estat, que era qui en teoria pagava o recaptava els diners necessaris per al seu sosteniment,⁵ b) el reconeixe-

4. Al segle XVI, Batllori només salva l'erasmista barceloní Miquel Mai. Però assenyalava també el paper tan important que hi tingué la Inquisició, especialment vigilant a Catalunya. Vegeu M. BATLLORI, «Humanisme i erasmisme a Barcelona», a *Vuit segles de cultura catalana a Europa*, Barcelona, Cercle de Lectors, 1995, p. 83 (article escrit el 1956).

ment explícit de la politització del coneixement superior, que ja no corresponia exclusivament a l'Església, sinó que depenia del control reial, per bé que el contingut d'aquest ensenyament fos controlat per l'Església (en el cas de Cervera, fins al 1767, pels jesuïtes), c) l'ús de la institució universitària, que posava en contacte el jovent amb el saber, per prevenir avalots i revoltes de caràcter polític. La Real Junta Superior de Justicia y Gobierno havia advertit el rei d'aquest aïllament. Debades: el fet que Cervera fos una ciutat al centre de Catalunya, allunyada de les ciutats i les vies de comunicació principals, convenia a aquest pla. La resolució de l'11 de maig de 1717 dugué definitivament tots els estudis generals a Cervera.⁶

Barcelona no es resignà mai a aquesta resolució. Durant tot el segle XVIII, convisqueren tres estratègies: a) la reclamació continuada a la monarquia de les institucions municipals, b) la tasca dels col·legis de nobles (Betlem i Cordelles, Imperial y Real Colegio de Nobles), conjuntament amb la del Seminari Tridentí, establert el 1735, i c) la instauració de tot un seguit d'ensenyaments pràctics que depenien d'organitzacions de caràcter civil i mercantil.⁷ La Junta Particular de Comerç, fundada el 1756 i composta de nobles i representants dels gremis, tingué un paper primordial: l'any 1758 fou creada l'Escola de Nàutica i el 1759, la de Dibuix (Escola de les Nobles Arts el 1755). El segle XIX veu el naixement de tot un seguit d'ensenyaments que depenien de la Junta de Comerç: l'Escola de Química (1805), l'Escola de Càlcul i Maquinària (1808), la Càtedra de Física Experimental (1814), la Càtedra d'Agricultura Teori-

5. Cervera patí sempre un dèficit de finançament, entre altres coses per la deixadesa del fisc reial i l'oposició del bisbat i de l'Església —que era qui havia de sufragar també la institució. Vegeu Joaquim PRATS, «L'irredentisme barceloní i la Universitat de Cervera», *L'Avenç*, núm. 110 (desembre 1987): *150 anys de la Universitat de Barcelona*, p. 8-13.

6. Vegeu Pere COROMINES, «La lluita per la universitat», a *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*, organitzades per l'Associació Professional d'Estudiants de Dret i donades a l'Ateneu Barcelonès, Barcelona, 1935. Sobre la formació i el desenvolupament de la Universitat de Cervera, vegeu M. BATLLORI, «La Universitat de Cervera (1714-1842)», *La Il·lustració. Obra completa*, vol. IX, València, Edicions 3 i 4, 1997, p. 167-209. Com és sabut, el pare Batllori es va mostrar particularment atent a la producció intel·lectual de Cervera, malgrat les condicions precàries existents. Seguia en això el seu mestre, el també jesuïta Ignasi Casanovas, que havia començat a publicar durant els anys trenta la biografia de Josep Finestres i a estudiar els seus escrits. D'aquesta manera, l'obra de Cerdà, Pou, Pons, Gallissà, Aymerich... i dels liberals formats a Cervera, com Llàtzer de Dou, començà a ser rescatada de l'oblit.

7. Vegeu Ernest LLUCH, *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*, Barcelona, Edicions 62, 1996.

copràctica (1817) i la Càtedra d'Aritmètica, Geometria i Matemàtiques (1818).⁸

No obstant això, els avatars de les guerres carlines, la influència de la codificació i del centralisme administratiu francès i l'actitud poc procliu a la descentralització, tant del conservadorisme com del liberalisme espanyol, feren que les lleis posteriors al període negre de Ferran VII preguessin un to marcadament harmonitzador i uniformista.

La Universitat de Barcelona es reinstaurà finalment el 1837, amb el trasllat definitiu de tots els estudis de Cervera el 1842. Però això no significà cap mena d'autonomia ni per a Catalunya ni per a Barcelona.

El Pla Pidal de 1845 i la Llei d'instrucció pública de setembre del 1857 foren més que explícits respecte a l'ensenyament superior. Tot se centralitzava a Madrid i depenia del Ministeri d'Instrucció Pública. Com a mostra d'això, donem la paraula a Claudio Moyano en una sessió de les Corts del juny del 1857:

En España, hasta 1824 ha habido más de treinta universidades: las vicisitudes de los tiempos y el plan de 1824 las redujeron a trece; el plan de 1845 las ha reducido a diez; y diré más; no las ha reducido a solo diez, sino real y verdaderamente a una, porque en rigor no hay más universidad que la de Madrid; las demás tienen en sus facultades ramas de enseñanza, y podrían muy bien llamarse «colegios»: pero para no chocar con la opinión pública y no mortificar el amor propio de las localidades, se les llama «universidades», aunque en esencia no les queda de esto más que el nombre.⁹

És cert que s'aixecaren veus crítiques —com la de Jaume Balmes— contra el Pla Pidal. Però foren més aviat en contra del laïcisme de la llei (i no pas contra el seu centralisme) perquè manllevava a l'Església bona part dels privilegis que havia tingut en el terreny educatiu.

Després calgué esperar al sexenni liberal del 1868-1874 per trobar una reforma dels plans d'estudi i una obertura cap a les idees modernes. Aquest període s'acabà amb la Restauració, en què els professors més oberts —com els krausistes, començant pel mateix Francisco Giner de los Ríos— foren expulsats de la càtedra. Fou el començament dels estu-

8. P. COROMINES, «La lluita per la universitat», p. 110-112.

9. *Gaceta de Madrid* (20 juny 1857), p. 820. Prenem la citació de Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, «El Congrés de 1903», *Educació i Història*, núm. 5 (2001-2002), p. 134.

dis paral·lels a la universitat oficial que endegaren els membres de la Institución Libre de Enseñanza.

L'HERÈNCIA DE LA RESTAURACIÓ

La universitat espanyola del primer terç del segle XX, entre el 1898 i el 1936, és hereva directa de la Restauració de 1874 i del seguit de lleis anteriors en vigor que hi van regir fins a l'adveniment de la República.

La rebel·lió contra aquesta situació es va produir ben aviat. Es tractava d'una rebel·lió moral, més que política. Pensem que el moralisme dels professors krausistes de la Institución Libre de Enseñanza (ILE) és indescribable de la superxeria contra la qual es van rebel·lar inútilment tres generacions d'intel·lectuals liberals —i després socialistes— espanyols.

La universitat oficial de la Restauració generava, en mots d'Eugeni d'Ors, «la gran mentida», la «tràgica culminació del grotesc» que eren els exàmens i el procés de reproducció d'apunts i de manuals. És fàcil d'identificar en les glosses de *Joan Estudiant* les pràctiques de la Facultat de Dret i els «mètodes» de manuals proverbials, que van passar d'una generació a l'altra:

Joan Estudiant no falta. Joan Estudiant s'examina. S'examina, complint amb fidelitat els ordenaments clàssics de la mentida clàssica... És son examen el desfilat de les mil i una caricatures de la ciència: el programa monumental, del qual només un petit recó ha estat explorat per mestre i deixebles; les lliçons extenses i frondoses consagrades a generalitats i a les «relaciones de nuestra ciencia con las demás ciencias», fàcil pretext a divagacions fàcils; les definicions retortes, que cal repetir mot per mot; l'examen de doctrines alienes, apreses de quarta mà, mutilades, falsejades, ridiculitzades i rebatudes a la fi triomfalment amb quatre projectils de paper mastegat; les cites d'Aristòtil, tretes del llibre de X, qui les va treure del llibre de Y, qui les va treure del de Z, qui, a son torn —en 1858—, les va treure de les obres de Victor Cousin.¹⁰

El llibre que implícitament parodia d'Ors en aquest paràgraf és *Elementos de derecho natural*, del catedràtic de l'assignatura a la Universitat

10. «Exàmens de Joan Estudiant», *La Veu de Catalunya* (21 juny 1906). Reproduït al dossier de Cristina DUPLÀA, «Noucentisme i Universitat Catalana», *L'Avenç*, núm. 110 (desembre 1987): *150 anys de la restauració de la Universitat de Barcelona*, p. 38.

de València Rafael Rodríguez de Cepeda,¹¹ i també les famoses refutacions dels filòsofs, reproduïdes invariablement fins al curs 1919-1920 a la Universitat de Barcelona pel catedràtic Juan de Arana y de la Hidalga, inserides, entre d'altres, en *El quadern gris* de Pla i en les *Memòries* de Sagarra i de Gaziell. En la darrera glossa que li dedica, d'Ors n'extreu conseqüències, d'aquest procediment: «i per això, perquè el Fruit és únicament camí de Càstig, també el fruit li és Càstig. Joan Estudiant —sí, és precís dir-ho— l'avorreix amb totes les forces de la seva ànima, la Ciència».¹²

Llegint les memòries dels intel·lectuals i escriptors que van haver-la de patir, els capítols que dediquen a aquesta mena d'universitat tenen tot l'aspecte d'una venjança personal, a misses dites i una mica trista per sota de l'acidesa o acríbia dels records, o de la bonhomia aparent del relat. Aquest és l'efecte que fa llegir que Arana, per exemple, era «un vellet castellà, menut i pulcre» (Gaziell)¹³ i «polidíssima i breu figura, que era d'ocell granívor» (Sagarra),¹⁴ o «amb forma d'ou de Pasqua [...] semblava un conillet acabat de pentinar» (Pla).¹⁵ I són encara més dures les descripcions de professors considerats antipàtics o abusius, com el doctor Estanyol, de canònic, o el doctor Garriga, de dret romà —«físicament un monstre», «un *Falstaff* disfressat amb toga»—,¹⁶ la mort dels quals és rememorada com una alliberació.

Capítol a part mereixen els estudis de doctorat. S'havien de fer obligatòriament a Madrid. El curs 1910-1911 trobem Pere Bosch i Gimpera, Joaquim Balcells i Pinto, Ramon d'Abadal i Jordi Oliver estudiant el doctorat a la Universitat Central de Madrid. Bosch i Balcells seguien el de filosofia i lletres. Usarem la citació extensa en aquest punt, ja que Bosch sintetitza d'una manera molt plàstica el que es coïa veritablement en les relacions amb els catedràtics de la Central:

11. El llibre va ser reeditat moltes vegades en edició «corregida y aumentada». N'és un exemple Rafael RODRÍGUEZ DE CEPEDA, *Elementos de derecho natural*, 4a ed., València, Establecimiento Tipográfico Domènech, 1899.

12. Citem d'Eugeni d'ORS, «Els gestes de Joan Estudiant IV», a *Glosari 1906, ab les Gloses a la Conferència d'Algeciras y les Gloses al viure de París*, Barcelona, Llibreria de Francesch Puig, 1907, p. 252. No hem conservat en la citació la gramàtica prefabricada que usava d'Ors en aquesta època. L'èmfasi és dels autors de l'article.

13. GAZIEL, *Memòries. Història d'un destí. Tots els camins duen a Roma*, Barcelona, Aedos, 1967, p. 172.

14. Josep Maria de SAGARRA, *Memòries*, Barcelona, Aedos, 1955, p. 365 i Barcelona, Destino, 1983, p. 123.

15. Josep PLA, *El quadern gris*, vol. 2, Barcelona, Destino, 1982, p. 123-128.

16. GAZIEL, *Memòries...*, p. 173.

Un altre curs, aquest, com el seu professor, força pintoresc, era el de literatures neollatines de Don Antonio Sánchez Moguel. El feia des de tres quarts de dues fins a les tres, perquè tenia a casa seva unes tertúlies que duraven fins a la matinada i s'aixecava a migdia, dinava, anava a la classe i després, els divendres, a la sessió de l'Acadèmia de la Història. Un any explicava literatura portuguesa i feia llegir *Os Lusíadas* i, el següent, literatura italiana —ens va tocar aquest— a base d'*I promessi sposi* de Manzoni, que traduïem enmig de les explicacions de Don Antonio, en què parlava de tota mena de coses, des de criticar Menéndez y Pelayo, fins a parlar dels seus viatges, de la dictadura de Joao Franco o del «separatisme català». Aquest constituïa per a ell una veritable obsessió. Sortosament Balcells i jo, com a deixebles de Segalà —de qui li portàrem la traducció de l'*Odíssea* i que era gairebé l'únic català que tolerava—, fórem considerats alumnes privilegiats i un bon dia ens digué: «Vayan por casa». Això volia dir que des d'aquell moment tinguérem el deure d'assistir a les seves tertúlies dels dissabtes, on, com que era el «cacic» del Consell d'Instrucció Pública que nomenava els tribunals d'oposició, s'incubaven els futurs catedràtics. Quan hi havia una vacant, ja tenia feta anticipadament la combinació en cas de tocar el torn de trasllat i, la que quedava lliure, deia que podria ésser per a un «joven talento», que naturalment havia passat per la seva tertúlia. A Balcells i a mi ens classificà en aquesta categoria i ens digué: «Ustedes serán catedráticos» (Balcells de llatí i jo de grec). Això era molt afalagador, però tenia els seus perills, ja que de vegades s'enfadava amb el candidat i es tornava un enemic ferotge que li sabotjava la seva carrera. Un d'aquests caiguts en desgràcia era el pobre doctor Nebot, que ens havia ensenyat (?) a Barcelona paleografia i llatí vulgar i de l'edat mitjana. Havia estat un dels alumnes i tertulians predilectes de Don Antonio i perquè es preparés per a literatura espanyola el va nomenar «catedrático interino» amb dues mil pessetes anyals de sou, i ho continuà essent fins que el Patronat de la Universitat Autònoma sota la República el va redimir portant-lo a la biblioteca, amb un sou decent. Les tertúlies de Don Antonio duraven fins a les dues o les tres de la matinada i hom no se'n podia anar abans. Una vegada el capellà doctor Barrigón —el que m'havia examinat de grau a Figueres— ho va intentar al·legant que havia d'alçar-se molt aviat perquè deia la missa a les vuit i que a les hores de la matinada el carrer de la Lluna era el lloc predilecte de fembres àvols; però Don Antonio, impertèrrit, li contestà: «Es temprano, y ya le acompañará el señor Ovejero», catedràtic de la Facultat, conegut per anticlerical. El pobre Barrigón va haver de resignar-se. Calia fer-se també amic del gat de Donya Joaquina, la germana del nostre professor, perquè, si aquell feia «fu» en acariciar-lo, Don Antonio deia aïradament: «Deje el gato, ¿no ve que les está molestando?». A la fi, quan tenia son, deia imperiosament: «Joaquina, caliéntame la cama». Quan ella tornava

dient que ja era fet, s'aixecava i dient: «Buenas noches, señores», desapareixia. Un dels «degans» dels contertulis ens acompanyava a la porta, de la qual sols ell coneixia el secret de trobar la clau.¹⁷

No cal dir gran cosa més sobre el centralisme, el caciquisme i el sistema de cooptació per sota de les oposicions que s'esmerçava a la universitat oficial hereva directa de la Restauració.¹⁸ Semblava que les mateixes pràctiques vigents en la política alternativa dels partits que es repartien el Govern, sota l'aparença de sufragi electoral, es reproduïssin al cos de funcionaris que havien de mantenir l'ensenyament. Bosch i Gimpera és més aviat precís i conspicu en les seves descripcions. No sol exagerar ni s'estén en valoracions més enllà dels fets. Deixa que el lector extregui conclusions, i el mateix fem ara nosaltres.

LA UNIVERSITAT CATALANA I LA UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA¹⁹

El dia 3 de febrer de 1931, a causa de la incertesa política i el risc d'aldarulls, el Govern va suspendre l'activitat de les universitats fins a fi-

17. Pere BOSCH I GIMPERA, *Memòries*, Barcelona, Edicions 62, p. 43-44.

18. Vegeu la manera com Josep Pla descriu aquest sistema i el que li succeí a Madrid a Bosch. Pla escriu aquest relat a partir de les converses que mantingué amb Lluís Pericot. «El professor doctor Pere Bosch Gimpera», a *Homenots: Segona sèrie. Obres completes*, vol. XVI, Barcelona, Destino, 1970, p. 11-47. Sobre l'home, la universitat i el Museu Arqueològic, vegeu els textos d'Irene PEYPOCH, Jordi CASASSAS, Jordi ROVIRA i Jordi MARAGALL al catàleg que li fou dedicat amb motiu del cinquantè aniversari del Museu Arqueològic, *Pere Bosch Gimpera i Museu Arqueològic de Barcelona: 50 aniversari*, Barcelona, Diputació de Barcelona, Servei de Cultura, 1986.

19. De la bibliografia ja abundant sobre el tema, ens ha servit de fil conductor per a redactar aquest apartat el text *Conferències sobre la Universitat de Barcelona, organitzades per l'Associació Professional d'Estudiants de Dret i donades en l'Ateneu Barcelonès*, Barcelona, 1935. Cal contrastar aquest text amb l'obra de Tomàs CARRERAS I ARTAU, *La Universitat Autònoma de Barcelona i el Patronat Universitari: Estudi crític, seguit dels textos legals i de l'Estatut de la Universitat Autònoma de Barcelona*, Barcelona, Bosch, 1933. Sobre la Universitat de Barcelona, cal tenir present sobretot Pere BOSCH I GIMPERA, *La Universitat i Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1971; Pere BOSCH I GIMPERA, *Memòries*, Barcelona, Edicions 62, 1980; Alexandre GALÍ, «Ensenyament universitari», a *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, llibre IX, Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1983; Jordi MARAGALL, *Balanç de la Universitat Autònoma*, Barcelona, Nova Terra, 1969; Jaume CLARET MIRANDA, *La repressió franquista a la universitat catalana*, Vic, Eumo, 2003; Jordi MARAGALL, *El que passa i els qui han passat*, Barcelona, Edicions 62, 1985; Albert RIBAS MASSANA, *La Universitat Autònoma*

nal de mes. Els professors oferiren les seves classes a l'empara d'altres institucions.²⁰ Proclamada la República, el mateix dia 14, a primera hora de la tarda, la universitat va ser presa pels estudiants, que penjaren una bandera catalana dalt de l'edifici, mentre a fora se sentien crits en contra. Alexandre Galí atribueix el refús a la identificació de la senyera amb la burgesia de la Lliga. Al balcó es va penjar una bandera tricolor. L'endemà, dia 15, Francesc Macià nomenà una comissió directiva de la universitat, integrada per Josep R. Xirau (dret), Jaume Serra i Hünter (filosofia), August Pi i Sunyer (medicina), Eduard Fontserè (ciències), Ramon Casamada (farmàcia) i el rector Enric Soler. El document del nomenament diu: «En nom de la República Catalana i d'acord amb el Govern provisional de la República Federal Espanyola, us hem designat per ser els comissaris encarregats d'assumir la direcció de la universitat catalana provisionalment i d'aplicar l'Estatut d'Autonomia». L'Estatut era l'aprovat en el Segon Congrés Universitari Català. El dia 16 el Comissariat demana la col·laboració dels estudiants de la Federació Universitària Escolar de Catalunya i Balears (FUE), la seva representació oficial.²¹ Aquell mateix dia s'acorda: 1) Reprendre les classes al més aviat millor. 2) Autorit-

---

de Barcelona (1933-1939), Barcelona, Edicions 62, 1976. (Una presentació recent de la també anomenada *Universitat de Catalunya*: Antoni SEGURA MAS, *La Universitat Autònoma de Barcelona: Història, memòria i compromís*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2008 (lliç inaugurat del curs 2008-2009). Així mateix, l'exposició «República, Universitat i Autonomia, 1931-1939. La República i la Universitat de Barcelona», preparada pels professors Francisco Gracia, Josep M. Fullola i Jordi Casassas, així com el llibre corresponent amb motiu del setenta-cinquè aniversari.)

20. Vegeu, per exemple, Alexandre GALÍ, «Ensenyament universitari», a *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, llibre IX, Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1983, p. 124.

21. Els estudiants enfrontats a la dictadura militar de Primo de Rivera, capitanejats per Antoni Maria Sbert, mitjançant la Federació Universitària Escolar (FUE), van contribuir en gran mesura a minar la situació política. A Barcelona, es va organitzar la Federació Universitària Escolar de Catalunya, que actuava d'acord amb l'espanyola, la qual simpatitzava amb les reivindicacions catalanes. En canvi, a la Federació Catalana d'Estudiants Catòlics, els estudiants catòlics eren catalanistes, però la seva organització espanyola era essencialment anticatalanista. L'Estatut de la Universitat va prescriure l'associació d'estudiants única «sense caràcter confessional ni polític a cada facultat», i la Confederació de totes elles per a «totes les qüestions que afecten tots els estudiants». Aquesta confederació fou la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya (FNEC), successora de l'antiga FUE (Rosa M. TERRAFETA, *Andreu Xandri: mística i força*, Barcelona, Barcelonense d'Edicions, 1988, col·l. «Eixos», núm. 2). L'activitat de la FNEC ja no va haver de centrar els esforços a suplir, al marge de la universitat, les deficiències dels ensenyaments que rebien o podien aprendre. A més, a la nova universitat, els estudiants tenien la represen-

zar l'ús del català en les càtedres, sempre que les conveniències no aconsellin una altra cosa. 3) Enviar telegrams de salutació al president del Govern provisional de la República Federal, al ministre d'Instrucció Pública i al senyor Lluís Nicolau d'Olwer, i passar col·lectivament a saludar el Govern de Catalunya.

Les classes es repregueren el 20 d'abril. El 9 de juliol Jaume Serra i Hünter va ser nomenat rector. El procés per a redactar i aprovar l'Estatut d'Autonomia va ser lent. Finalment, l'1 de juny de 1933 el govern de la República el promulgava i a principi de juliol s'establí el Patronat (per part catalana, Pompeu Fabra, Josep Xirau, Domingo Barnés i, com a secretari, Joaquim Balcells; per part del govern de la República, Gregorio Marañón, Cándido Bolívar, Américo Castro, Antoni Trias i Pujol i Antonio García Banús).

La Universitat Autònoma de Barcelona fou conseqüència de l'article 50 de la Constitució Espanyola del 1931, que establia la competència de la Generalitat per a reglar l'ensenyament superior.²² El decret d'autonomia fou aprovat l'1 de juny de 1933. A principi de juny es constituí el Patronat per a acabar de redactar l'Estatut d'Autonomia Universitària, que hauria de recollir el projecte elaborat el 1919 i el ja redactat pel Consell de Cultura de la Generalitat. Fou aprovat pel govern de la República el 7

---

tació als claustres de la facultat i podien fer sentir la seva veu. Així doncs, la FNEC podia dedicar-se a les activitats de la vida universitària que li corresponien, és a dir, totes aquelles que donen complement i satisfacció a l'estudiant: la vida de relació interna-externa, la vida esportiva, les festes i solemnitats, els serveis d'orientació i auxili. La FNEC barcelonina va complir els seus objectius d'una manera admirable i fou realment, en paraules del rector Bosch i Gimpera, «el suport més generós i desinteressat de la seva obra, és a dir, la neteja material i espiritual i l'oxigenació de l'atmosfera universitària». Malgrat això, la FNEC no va poder treballar en pau. Al seu costat, subsistia la Federació de Estudiantes Catòlics i, de manera més preocupant, altres organitzacions, més o menys clandestines, que obeïen consignes de fora de la universitat i que durant el bienni 1934-1936 van iniciar la provocació de conflictes, preludi de la Guerra Civil. (Vegeu el testimoni del líder estudiantil Andreu Xandri en l'obra de Rosa M. TERRAFETA, *Andreu Xandri. Mística i força*, Barcelona, Barcelonesa d'Edicions, 1988, i la recreació històrica que del moment realitza Raimon GALÍ en el vol. 2, *La Catalunya d'en Macià*, i el vol. 3, *L'avantguerra*, de la seva obra *Signe de contradicció*, Barcelona, Barcelonesa d'Edicions, 2001, sobre els enfrontaments violents en el si de la universitat.)

22. Vegeu Manuel GERPE LANDÍN, *L'Estatut d'Autonomia de Catalunya i l'estat integral*, Barcelona, Edicions 62, 1977, p. 314. Agraïm al doctor Gerpe que ens hagi fet conèixer l'estudi d'Esther ARROYO I ALMAYUELAS i de Jaume RIBALTA I HARO, *La Comissió Jurídica Assessora de la Generalitat de Catalunya durant la Segona República Espanyola i la seva obra legislativa (1932-1939)* (inèdit).

de setembre de 1933, i per la Generalitat, set dies més tard, el 14 de setembre.

L'Estatut recollia les conclusions del Segon Congrés Universitari Català, on hom va establir els punts següents: *a)* lliure elecció d'autoritats acadèmiques per les facultats i el claustre, *b)* lliure vocació del personal docent, en substitució del sistema d'oposicions, *c)* jerarquia múltiple del personal docent i intervenció al claustre al mateix temps que els representants dels estudiants, *d)* llibertat de les facultats per a la formació i la reforma dels plans d'estudi, *e)* independència econòmica i confecció de pressupostos per les juntes de facultats.²³

Com ja hem esmentat, el Patronat era compost per intel·lectuals universitaris de prestigi, representants de la República i de la Generalitat, que es proposaren fer una reforma seriosa de l'ensenyament superior per a posar punt final a la situació descrita anteriorment. Però les dificultats i les protestes foren moltes i des de molts costats, alguns dels quals inesperats. Josep R. Xirau ho explicava així als estudiants reunits a l'Ateneu al cicle de conferències sobre la universitat a l'abril del 1935, just després de la suspensió de la Universitat Autònoma a causa dels fets d'octubre del 1934:

Tota una desfilada de llocs comuns va ésser organitzada en honor i profit de la campanya contra la universitat. Dels quals, dos varen superar probablement tota la resta en estridència i en eficàcia enterbolidora: la manca d'esperit democràtic i —ja us ho podeu imaginar!— el separatisme. La nova universitat no era democràtica; la nova universitat anava contra els obrers; la nova universitat anava —no cal dir-ho— contra la unitat de la pàtria. Anava ai las!, també —cal dir-ho— contra les acadèmies preparatòries, contra els apunts a seixanta pessetes, contra el favor en els exàmens i la simulació en tot!²⁴

Què havia passat amb la universitat a conseqüència del Sis d'Octubre? D'entrada, es va interrompre l'autonomia de què havia gaudit i va quedar regida per un comissari del govern de Madrid. L'obra del patronat, doncs, havia estat molt curta però intensa (1931-1934). Administra-

23. Pompeu FABRA, «L'obra de la Universitat Autònoma», a *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*, 1935, p. 135-136.

24. Josep R. XIRAU, «La universitat futura», a *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*, 1935, p. 186.

tivament, pedagògicament i fins i tot físicament, la renovació universitària va ser, segons Maragall, «d'una espectacularitat aparatosa». Arran dels fets del Sis d'Octubre de 1934, van ser empresonats quatre membres del patronat durant un parell de mesos: el president, Pompeu Fabra; el rector, Pere Bosch i Gimpera, i els vocals, Josep R. Xirau i Antoni Trias i Pujol. Davant de les declaracions del ministre Villalobos sobre el propòsit de dissoldre el patronat universitari, la comissió d'urgència, formada per Antoni Garcia Banús, president accidental, August Pi i Sunyer i Joaquim Balcells, es va reunir per prendre acords i formular la dissolució del patronat.

La comissió es comunicava telefònicament amb el doctor Gregorio Marañón, que va sumar el seu vot als acords presos. Finalment, el dia 1 de novembre (de 1934) va sortir el Decret de suspensió del règim docent a Catalunya. El mateix dia va ser nomenat comissari el senyor Ramón Prieto Bances, catedràtic de Dret de la Universitat d'Oviedo. Arran de la dissolució del patronat, Américo Castro va presentar la dimissió. Després de Prieto Bances, José Mur el seguí com a rector, el qual va nomenar com a secretari Luis García Valdeavellano, que després d'haver redactat una memòria de l'organització dels plans d'estudi, se'n va anar a Madrid a principi de gener quan el Ministeri era a mans de Joaquín Dualde. El rectorat del senyor Mur va durar només fins al novembre de 1935, data en què fou substituït de nou. Ateses les circumstàncies de successions ràpides de càrrecs dins la universitat, cada facultat va anar a la seva. La de filosofia «es va mantenir amb integritat ateses les circumstàncies».²⁵

En el cicle de conferències que prova d'analitzar la situació universitària, Puig i Cadafalch ja havia elaborat un diagnòstic ràpid sobre la composició i l'actuació del patronat i reconeixia que aquest cometé tres errors: *a)* ésser format purament per professors universitaris, *b)* no donar cap representació a l'elecció; *c)* la manca de representació directa per homes polítics de les entitats que la finançaven. I afegia Puig pensant en el futur: «El règim de la Universitat Autònoma hauria de fer-se per mitjà d'un patronat de formació més complexa que l'anterior».²⁶

25. A. GALÍ, «Ensenyament universitari», a *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, llibre IX, Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1983, p. 159.

26. Josep PUIG I CADAFAALCH, «Problemes actuals de la universitat catalana», a *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*, 1935, p. 31.

No tot foren encerts, però la situació no era fàcil d'arreglar. Un altre dels membres del patronat per part de la República, Américo Castro, un home no precisament ancorat en el catalanisme, en un article publicat a *El Sol* el 4 de novembre del 1934 escrivia: «Lo que el Estado unitario dejó en Barcelona es mejor no decirlo. Realmente, la Generalidad no ha tenido que devanarse mucho los sesos para hacer algo menos malo».²⁷

Retornem a la pregunta de Xirau: per què tingué tants enemics, la Universitat Autònoma? D'alguna manera, la reforma de l'ensenyament superior era com una al·legoria de les tensions de la mateixa República. Per una banda, els catedràtics que mantenien l'*statu quo* ja havien signat una carta contra el patronat, de la mateixa manera que, uns anys abans, s'havien oposat majoritàriament, al claustre, a l'autonomia universitària propugnada pel decret de César Silió.

Per l'altra, hi havia ànims d'una reforma més total i completa, més independent del Govern central. El primer i segon Congrés Universitari Català, del 1903 i el 1918, respectivament, havien manifestat el desig d'assolir una universitat catalana, al marge de l'espanyola, i nova respecte a la vella Universitat de Barcelona. El que es volia, doncs, era deixar enrere la universitat oficial, tesi que el govern de la República i, concretament, el ministre d'Educació, Marcel·lí Domingo, no acceptava.

Per això Josep R. Xirau insistia el 1935, i tornava a insistir al cap de trenta-cinc anys, en un cicle de conferències sobre la cultura catalana, en el perill de reflectir en la universitat el partidisme de les lluites personals i faccioses de la política oberta.²⁸ En el fons, era el mateix argument a favor de la pedagogia, la professionalització i el lliure cultiu de l'esperit que havien esgrimit endebades contra la universitat espanyola els krauistes i institucionistes.

Tal com mostraren els fets successius, en el marc dels agres debats de la República això no era possible. Justament l'educació, els intel·lectuals i la cultura foren la punta de l'espasa de les posicions totalitàries, que també anaven contra les posicions liberals i socialistes dels intel·lectuals republicans.

27. Citat per Joan ESTELRICH, «El problema cultural de Catalunya», a *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*, 1935, p. 82.

28. Josep R. XIRAU, «La Universitat Autònoma de Barcelona», a *8 conferències sobre Catalunya*, Barcelona, Proa, 1971, p. 37 i seg. (conferència pronunciada a París el dia 14 de març del 1969).

La mateixa organització de les conferències de l'Ateneu i les opinions que s'hi expressen demostren que en aquell moment hi havia unes tensions inqüestionables al voltant de la valoració de la feina de la Universitat de Barcelona i de l'obra del seu patronat gestor. En el millor dels casos, hi ha un recel generalitzat, si no una oposició declarada. L'obra del patronat, des de l'estructura fins a les decisions, passant per altres qüestions com ara la llengua o els mateixos esdeveniments polítics que condicionen —i molt— la marxa d'aquesta institució, són objecte de debat i posicionaments en molts casos irreconciliables.

Sembla clar, també, que aquest cicle de conferències fou una oportunitat per a fer públiques les opinions d'alguns dels protagonistes de la política universitària. Així, doncs, ens sembla que cadascú aprofita aquesta ocasió, si bé amb intencions i finalitats ben diferents. Si Fabra exposa l'obra del patronat que presidí, Puig i Cadafalch fa el paper conegut d'explicar-nos que n'hi ha de millors que nosaltres i que nosaltres no hi arribem (descripció d'universitats exemplars); mentre que Serra i Moret es concentra en la necessitat de tenir present el món obrer, des del mateix partit Xirau es dedica a desqualificar els opositors (enemics del progrés) i assenyalar l'element innovador de la universitat, així com vanagloriar-se de la seva feina reformista amb una retòrica inflamada; mentre que Pi i Sunyer assenyala, malgrat un *continuum* històric entre la universitat i tots aquells moviments que l'han fet possible (congressos universitaris), la comunitat i el paral·lelisme del moviment de reforma espanyol (i d'aquí ve el bilingüisme), Coromines afirma decididament la catalanitat de la universitat com una resposta a una llarga aspiració del poble català; la possibilitat d'entesa i transacció es veu molt clarament que no va enlloc si es miren els diners, com fa Estelrich. En general, es tracta de ser continuadors dignes i mereixedors de la lluita per la universitat, acollir el cicle en resposta a les aspiracions dels estudiants, com fa Fontserè.

Pel que fa a la qüestió de la llengua, Jordi Maragall i Bosch i Gimpera assenyalen com una dificultat constant del patronat els prejudicis sobre la llengua catalana d'Américo Castro. Castro hi compartia el projecte científic i pedagògic, però tenia un gran recel pel tema del català i defensava l'ús exclusiu del castellà. Fou sobretot August Pi i Sunyer (els autors n'assenyalen el coratge en fer-ho) qui el mantenia a ratlla cada vegada que es mostrava en contra del català. Gràcies al seu coratge (en opinió de Maragall i de Bosch i Gimpera), va ser possible el manteniment del català en una situació de bilingüisme. En canvi, segons l'opinió d'Alexandre Galí,

no es pot parlar de coratge en la defensa d'una universitat bilingüe, com va ser el cas de la Universitat Autònoma de Barcelona. Segons Galí, hauria d'haver estat possible la constitució d'una universitat estrictament catalana en paral·lel a la institució mantinguda pel Ministeri.

Malgrat les discrepàncies entre els autors confrontats, sembla que hi ha una forta unanimitat en certs aspectes:

a) L'èxit de la Universitat de Catalunya durant l'etapa de l'autonomia universitària és, en gran part, el fruit d'una tasca prèvia que podem situar entre el 1910 i el 1930 i que marca el camí i el to de la nova universitat,²⁹ al país, en general (nombroses institucions d'àmbit cultural), i a la universitat, en particular, gràcies, sobretot, a l'impuls de diverses personalitats. La intensitat de la vida universitària i l'alta qualitat acadèmica són conclusions compartides per tots. La intensitat era més forta per als estudiants i el rector Pere Bosch i Gimpera, és a dir, com a experiència personal definidora.

b) El propòsit prioritzador de l'educació a Catalunya i a Espanya ofereix un to d'entesa i col·laboració que dóna fruit, especialment, en la sortida a l'estranger d'estudiants que es convertirien en intel·lectuals de primer ordre, a la vegada que es dóna entrada també a professors estrangers a Catalunya. En les seves *Memòries*, Bosch i Gimpera destaca la bona entesa amb Francisco Giner de los Ríos (també l'assenyala Pijoan, el qual li va dedicar un llibre), la Institución Libre de Enseñanza i la Junta de Ampliación de Estudios, que li va atorgar una beca per a anar a la Universitat de Berlín, que en aquell moment gaudia d'una enorme vitalitat científica. Sensació reblada pel testimoni d'Alexandre Galí, que mantenia una relació excel·lent amb Giner de los Ríos i Bartolomé Cossío.

Ara bé, no sembla que aquest esperit penetrés de manera generalitzada en les universitats espanyoles (caldría potser estudiar-ho més a fons),

29. Segons la nostra opinió, el resultat de l'autonomia de la universitat no hauria estat possible sense una preparació prèvia. Això és especialment cert en els estudis de filosofia. Hem vist que el cicle de conferències de l'Ateneu Barcelonès recull el testimoni contemporani a aquests fets a mans dels protagonistes principals de l'aventura universitària: professors, membres del patronat, intel·lectuals i polítics. També comptem amb testimonis escrits més recents, com són les *Memòries* de Pere Bosch i Gimpera, que fou rector de la Universitat Autònoma, i alguns dels seus alumnes, com Francesc de Paula Gomà i Musté, Pep Calsamiglia i Jordi Maragall. Hem comptat amb el testimoni oral excepcional de Raimon Galí, poc abans de la seva mort, i el de Núria Folch, la qual va tenir també l'amabilitat de concedir-nos una entrevista a casa seva. Esperem poder publicar properament ambdós testimonis.

que diversos testimonis (ho hem vist en Bosch i Gimpera, Crexells, Pla) retraten com una universitat antiquada i burocràtica, recelosa de les novetats i dels estrangers.³⁰ Cal prendre el moviment nacional català com a factor diferenciador i catalitzador del progrés universitari a Catalunya.³¹ Segons un dels homes més crítics, Alexandre Galí, cal atribuir al patró encerts importants:

30. Per les seves *Memòries*, sabem que Bosch i Gimpera, que fou rector de la Universitat de Barcelona durant la República i la Guerra Civil, va estudiar filosofia i lletres i dret a la Universitat de Barcelona i va fer els doctorats a Madrid. L'ambient de la Universitat de Madrid era el contrari que el de la Institución. A Madrid dominava l'ambient de «picaresca», que també tenia notables excepcions, com a la Universitat de Barcelona, quan Bosch hi estudiava. Bosch va decidir, d'entrada, no assistir a les classes del doctorat, excepte a les impartides per Francisco Giner de los Ríos. La nova Universitat Autònoma de Barcelona va invertir l'ordre, fent de la «picaresca» l'excepció a una norma de rectitud, col·laboració, recepció d'altres universitats, contactes amb Europa, disciplina, ambient propens a la investigació i a la recerca, i també, la fidelitat a la catalanitat, és a dir, una no-ruptura entre societat i universitat. Sens dubte, el contacte amb la Universitat de Berlín, propiciada per la beca que rebé de la Junta de Ampliación de Estudios, permeté a Bosch d'aprendre l'organització universitària en seminaris científics basats en una administració eficaç. Compareu el retrat que Josep Pla fa del doctorat de Crexells i del mateix Bosch a Madrid (en el retrat que els dedica en els seus *Homenots*). Vegeu, també, Jordi MARAGALL, «Pere Bosch Gimpera i la Universitat», a *Pere Bosch Gimpera i el Museu Arqueològic de Barcelona: 50 Aniversari*, Barcelona, Diputació de Barcelona, Servei de Cultura, 1986, p. 36-42.

31. Compareu la posició que ens aproxima a la ILE de Jordi MARAGALL, *Els que passen i els qui han passat*, Barcelona, Edicions 62, 1985, col·l. «Llibres a l'Abast», núm. 201, amb les tesis de Vicente CACHO VIU, *El nacionalismo catalán como factor de modernización*, Barcelona, Quaderns Crema, 1998. L'impuls del nacionalisme cultural i polític català va ser també un factor de modernització per a Espanya. Catalunya va actuar com una espècie de factor mobilitzador o motor dels processos de modernització que es produïen a Espanya. Aquesta és la tesi del professor Vicente Cacho Viu. Referent a això, i en el cas concret de la universitat, va ser important l'enteniment i la col·laboració amb el moviment de renovació pedagògica efectuat a Espanya, concretament a Madrid, sota el guiatge de Francisco Giner de los Ríos i Bartolomé Cossío a la Institución Libre de Enseñanza i la Junta para la Ampliación de Estudios. La sintonia entre les institucions catalanes i madrilenyes va permetre un bon nombre d'ajudes i intercanvis mutus, especialment en el camp de les beques per a estudiar a l'estranger, que van condicionar molt positivament les carreres professionals d'un gran nombre d'intel·lectuals. No obstant això, cal fer algunes matisacions. La institucionalització cultural de Catalunya és un fenomen molt diferent del de la Institución. El procés politicocultural i d'institucionalització de Catalunya, que arrela en el segle XIX, va ser general a tot el territori i en tots els àmbits de la cultura, i és la conseqüència d'una cultura que s'ha posat en marxa, en la qual els aspectes que podríem denominar «d'alta cultura» són completament inseparables i fins i tot impensables sense la creació d'altres institucions com el Centre Excursionista de Catalunya i tot el moviment excursionista, o com l'Orfeó Català i tot el moviment orfeonista, o el CADCI (Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria), sindicat laboral i centre de

1) L'elaboració d'uns plans d'estudi per a les facultats amb quadres d'ensenyament flexibles, que oferien cursos, conferències i seminaris entre els quals l'estudiantat podia triar.

2) La concessió de la categoria universitària a investigadors o la contractació de professionals lliures prestigiosos.

3) L'atorgament de doctorats. El primer fou de la Facultat de Ciències el juny de 1934.

4) La creació de diverses categories de professors.

5) L'eliminació de l'alumnat lliure.

6) L'establiment, com una cosa habitual, del treball de seminari o de laboratori adjunt a les càtedres.

7) L'arranjament de l'edifici, suprimint-ne l'aspecte casernari o d'oficina d'Estat.

8) La contribució a l'organització de la vida de l'estudiantat. Les organitzacions d'estudiants foren una peça important i indispensable en la vitalització de la vida universitària.

9) La persecució coratjosa dels vicis professorals i els mals costums públics.

És obvi que, en poc més d'un any (des del 1933 fins a l'octubre de 1934), el Patronat va fer un bon gruix de feina. Però, segons l'opinió de Galí, aquests esforços foren insuficients. Contraposant la seva opinió amb la de Josep Xirau, qui ja parlava, com hem vist, d'una obra reformadora completa, Galí afirma: «El que quedava per fer era la universitat de veritat: només s'havia tret la pols, netejar i escombrar, treball pre-

---

cultura, i els ateneus o les nombroses i variades manifestacions de la vitalitat renaixent d'un país. En canvi, la Institució és un moviment d'elits, localitzat i influent a les altes esferes del poder per la seva categoria intel·lectual i moral indubtable, però més difícilment connectat amb un ampli desvetllament nacional i popular, llevat que es tracti del món de l'ensenyament. No obstant això, l'origen i l'expansió diferents de la institucionalització cultural i política dels dos territoris no va ser obstacle perquè l'enteniment i la col·laboració fossin fructífers i no compartissin la prioritat per a la renovació dels àmbits acadèmics. En aquest mateix sentit, l'historiador Jordi Maragall reconeix que la tradició institucionalitzadora a Catalunya des del segle XIX, si bé és un procés propi, s'entronca amb l'aspiració espanyola de reforma per a l'ensenyament, alhora que assenyalava que el catalanisme actua com a factor catalitzador de les diferències ideològiques entre dretes i esquerres. Segons Maragall, les dues tradicions catalanes existents, una d'esquerres i l'altra de dretes, també convergeixen en la reivindicació única de l'ensenyament, que seria superada pel factor catalanista quan podia anar més enllà de la lluita de classes o de partits.

vi indispensable per començar la tasca en el sentit veritablement constructiu». ³²

ELS NUCLIS CULTURALS DEL TEMPS DE CARRERAS

La universitat de la República, doncs, intentà per primer cop aglutinar totes les tendències presents en l'ensenyament superior. Intentava crear sinergies, basades en la qualitat de l'obra intel·lectual. Després veurem els noms que es van reclutar, com Carles Riba, Nicolau i d'Olwer o Pompeu Fabra.

Miquel Carreras no va estudiar en aquest període, sinó en l'immediatament anterior, del 1922 al 1928, en què cursà les carreres de dret i de filosofia i lletres. Aquest període de la seva formació ha estat tractat a bastament en una altra obra. ³³ Destacarem només el lligam que tenia amb el llatí Joaquin Balcells i Pinto, «home modest, d'una gran probitat intel·lectual», segons Domènec Guansé. ³⁴ Aquí intentarem establir els nuclis intel·lectuals amb qui va tenir contacte a la Barcelona de la dictadura.

Aquests nuclis, o nodes de relació, es trobaven bastant repartits en sectors i s'organitzaven mitjançant institucions (Institut d'Estudis Catalans, Fundació Bernat Metge, Centre Excursionista de Catalunya, Ateneu Barcelonès) i òrgans d'expressió (*La Revista de Catalunya*, *La Publicitat*, *La Veu de Catalunya*, *Criterion*, *La Revista*, *La Paraula Cristiana*...). El pati de Lletres de la Universitat era com un alambí, on els components de les generacions successives entraven en contacte per primer cop. De vista, d'oïda o de lluny, tothom sabia qui era qui.

Si haguéssim d'ordenar aquests nuclis respecte a la universitat, tal com Carreras els conegué, el resultat seria provisionalment aquest:

1) el sector eclesiàstic, amb escriptors com Carles Cardó, Ignasi Casanovas (jesuïta), Miquel d'Esplugues (caputxí) —el creador de la revis-

32. A. GALÍ, «Ensenyament universitari», a *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, llibre IX, Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1983, p. 210.

33. Sobre el pas de Carreras per la universitat, vegeu P. CASANOVAS, «Els anys de formació de Miquel Carreras i Costajussà (1923-1930)», a À. CASANOVAS (ed.), *Miquel Carreras: 1905-1938: Esforç i reflexió. Memòria d'una ciutat*, Sabadell, Ajuntament de Sabadell, Fundació Bosch i Cardellach i Caixa de Sabadell, 2007, p. 32-53 (catàleg de l'exposició sobre Miquel Carreras).

34. Domènec GUANSÉ, *Abans d'ara*, Barcelona, Proa, 1966, p. 15.

ta neotomista *Criterion*— i els sacerdots propers a l'escola montserratina, com el bisbe Vidal i Barraquer o el mateix Lluís Carreras, oncle de Miquel i consiliari de l'Acadèmia Catòlica de Sabadell;

2) el sector de catedràtics favorables a la reforma, amb contactes a l'estranger, i oberts a la implantació social i cívica de la universitat (com Joaquim Balcells, Josep Xirau o Pere Bosch i Gimpera);

3) el sector de catedràtics de la universitat oficial, contraris a les reformes, procentralistes, i més o menys adaptats a la vida cultural i política barcelonina; en efecte, durant la dictadura a Barcelona ocuparen càrrecs a l'Ajuntament i a la universitat (cal destacar Gonzalo del Castillo Alonso, Eusebio Díaz González o Francisco González del Campillo);

4) el sector d'intel·lectuals o investigadors que desenvolupaven la recerca al marge de la universitat oficial, per bé que podien ser al mateix temps universitaris —com Jordi Rubió i Balaguer— o trobar-s'hi directament deslligats (com Carles Riba o els filòlegs, escriptors i poetes de tall noucentista que vivien de traduccions o del treball editorial o periòdic). Aquest tercer sector era el més nombrós, desorganitzat i anàrquic, per tal com reunia escriptors de totes les classes socials, fins i tot l'aristocràcia i l'alta burgesia (dins d'aquest grup, destaquen Ferran i Josep Maria de Sagarra, Manuel i Cebrià de Montoliu, Ferran Valls i Taberner, Ramon d'Abadal).

5) Cal no oblidar —sobretot respecte a la medicina i el dret— la importància dels sectors professionals, vinculats als col·legis respectius, ocasionalment oberts a carreres polítiques o diplomàtiques, i que mantenien només una relació ocasional amb la universitat. L'obra tan important de Francesc Maspons i Anglasell n'és un bon exemple.³⁵

35. Triem Maspons, però podríem haver esmentat altres juristes, com ara Josep Ramon Xirau i Palau (ja tractat en aquest volum), Josep Oriol Anguera de Sojo, Pau Font de Rubinat, Amadeu Hurtado i Miró, Josep Maria Pi i Sunyer, Joan Maluquer i Viladot, o el també economista Manuel Reventós i Bordoy. Vegeu el manuscrit d'Esther ARROYO I ALMAYUELAS i Jaume RIBALTA I HARO, *La Comissió Jurídica Assessora de la Generalitat de Catalunya durant la Segona República Espanyola i la seva obra legislativa (1932-1939)* (inèdit). Francesc de Paula Maspons i Anglasell va néixer el 1872 a Barcelona. Era fill de Francesc de Sales Maspons i Labrós, notari i eminent folklorista. Maspons i Anglasell va estudiar dret a la Universitat de Barcelona, on es doctorà, i el 1897 esdevingué catedràtic de dret civil a la Universitat d'Oñati (País Basc). Ja de retorn, va ser president de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona (1918-1920), des d'on impulsà la defensa del dret català. Ocupà càrrecs importants: dirigí l'Oficina d'Estudis Jurídics de la Mancomunitat de Catalunya; va ser president de la Societat Catalana d'Estudis Jurídics, Econòmics i Socials; fou membre d'honor de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació

6) Finalment, hi havia un seguit d'intel·lectuals abocats als sindicats i a la lluita obrera, tradicionalment allunyats de la universitat, la qual, cal reconèixer-ho, no havia arribat a incorporar a l'ensenyament superior els intel·lectuals de la classe obrera preocupats sobretot per la justícia social. La carrera d'Àngel Samblancat, primer company anarquista d'armes literàries i bohèmies de Salvat-Papasseit, i després president de l'Oficina Jurídica i jutge del Comitè d'Apel·lacions durant la Guerra Civil, pot exemplificar aquest àmbit.³⁶

Cal matisar de seguida aquesta classificació, perquè no és ni estanca ni discreta. No es tracta d'una taxonomia, perquè hom podia participar al mateix temps en l'IEC i en la universitat, i mantenir actituds diferents en ambdós llocs, per exemple. És el cas de l'hel·lenista Lluís Segalà, membre de l'Institut d'Estudis Catalans i oposat al seu company de càtedra, el també hel·lenista Banqué i Feliu, amb qui es barallava sorollosament a les juntes

---

de Madrid i també de la Comissió Codificadora del Dret Català. Vegeu, per a una primera aproximació, <<http://personales.ya.com/muntanya/llobres/maspons.htm>>.

36. Sobre la relació entre Salvat-Papasseit i Samblancat, vegeu Just ARÉVALO I CORTÈS, «Notes per a una història sociològica de la bohèmia literària barcelonina», a *La cultura de masses a la Barcelona del nou-cents*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, p. 39-86. Arévalo assenyala la progressiva integració política i social dels escriptors, periodistes i intel·lectuals desarrelats en la seva joventut. Cal estudiar encara l'actuació de Samblancat, que precedí Eduardo Barriobero en la presidència del Comitè de Justícia creat al mes d'agost del 1936, immediatament després de sufocar la rebel·lió militar. «De todos modos, los motivos por los que se decide penetrar y ocupar el Palacio de Justicia con la conformidad de la CNT-FAI son confusos; a partir de las propias declaraciones de Diego Abad de Santillán —unas veces con el pretexto exclusivo de la confiscación de las armas que pudieran existir en el edificio o bien para hacer desaparecer los sumarios sociales— explica que un grupo de milicianos encabezados por el abogado republicano federal Ángel Samblancat se ocupe el edificio el día 12 de agosto de 1936. En todo caso, la iniciativa había estado poco reflexionada y no obedecía a ningún plan preconcebido, como así se pregunta el propio Abad de Santillán: “[...] ¿Por qué se nos ocurrió poner en funciones el Palacio de Justicia, que estaba clausurado desde los días de la revuelta y nadie intentaba abrirlo? ¿Qué tenía que hacer un poder judicial en la nueva vida que se organizaba? Ángel Samblancat apareció un día en nuestro cuartel general para que le facilitásemos la ocupación del Palacio de Justicia, que había de pasar a depender del Comité de Milicias. No teníamos tiempo para reflexionar sobre lo que podíamos hacer con ese instrumento de toda la confianza y extendimos una orden de allanamiento de sus dependencias, custodiadas por retenes de la Guardia Civil, con el pretexto de hacer un registro en busca de armas. Franqueada la entrada por la guardia, los milicianos que acompañarían a Samblancat se quedarían allí. Así se abrió el Palacio de Justicia y así comenzó a organizarse la llamada ‘justicia revolucionaria’ [...]»». Eduard MASJUAN, «Eduardo Barriobero y Herrán y la justicia revolucionaria en la Barcelona de 1936», *BICEL*, núm. 14 (abril 2003). <<http://www.cnt.es/fal/Bicel14/22.htm>>

de la Facultat de Lletres. Segalà mantenia l'actitud del catedràtic de la Restauració, i això li ocasionà no pocs problemes a l'IEC, on era el blanc de les burles de la generació més jove; especialment les bromes, a la Secció Filològica, de Pompeu Fabra, Nicolau i d'Olwer, Joaquim Ruyra, Josep Carner i Joan Coromines, eren sagnants. Reproduïm el poema de Carner recordat per Coromines en ocasió d'una conferència homenatge a Pompeu Fabra:

A poc a poc,
guaitant ça i llà,
surt del seu cau
sota una tapa
—ai Segalà,
ni un punt no em moc,
sento un rau-rau!—
LA GUSARAPA!³⁷

D'altra banda, la prohibició del català a la universitat originava casos pintorescos per la inèrcia de considerar la universitat com a lloc de parla castellana. Per exemple, Pere Font i Puig, per no haver de decidir el 1931 entre donar les classes en castellà o en català, decidí donar-les en llatí.

El català era una pedra de toc, ja que hi havia professors que es negaven a parlar-lo, mentre que d'altres s'hi llançaven i l'adoptaven com a llengua pròpia. Als anys vint del segle passat, això era comú: els casos de Miquel Batllori (de mare cubana) i de Carles i Ferran Soldevila (de mare navarresa) són paradigmàtics del clima del moment, on la cultura catalana era viscuda com la primera forma de relació i de producció cultural.³⁸

37. Segalà era propietari del Colegio de Cataluña, i sembla que el seu comportament durant la dictadura no fou gaire honorable. Joan Coromines no té pietat amb ell, a qui titlla de «pedant agafatós i pertinaç, un ase carregat de grec», en tres pàgines seguides on explica amb detall com li amagaven la capsa de notes sobre noms propis de persona. La famosa caixa era anomenada «la Gusarapa», i les seves aventures i desventures donaren lloc al poema burlesc de Carner. Vegeu J. COROMINES, «Pompeu Fabra, lingüista», a *8 conferències sobre Catalunya*, Barcelona, Proa, 1971, p. 29-32.

38. Vegeu Miquel BATLLORI, *Records de quasi un segle, recollits per Cristina Gatell i Glòria Soler*, Barcelona, Quaderns Crema, 2000, p. 88-89: «Tinc encara present el goig que ens feien llavors els “Carnets” de Carles Soldevila —un altre cas també de castellanoparlant, fill de mare navarresa. Em va contar un dia el seu germà historiador, en Ferran, que fins als vint-i-un anys no sabien parlar en català entre ells i que, quan van decidir de parlar-hi, ho van haver de fer tots dos alhora, perquè, si no, no hi reeixien. Amb el meu germà, havia passat quelcom de molt semblant, com potser ja ho he insinuat».

Les segones generacions són especialment interessants. El cas del prehistoriador i ajudant de Bosch i Gimpera Albert del Castillo, fill de Gonzalo del Castillo, també és representatiu d'aquesta deriva integradora que culminà en la universitat dels anys trenta del segle xx.

De fet, aleshores com ara, aquells que tenien vocació investigadora i no solament literària freqüentaven els seminaris universitaris, on començava la preparació per a la recerca. La universitat constituïa una primera opció, i només el desencís o desèiximent respecte a la migrada vida universitària del país, el cansament produït pels cursos oficials, o la necessitat de guanyar-se la vida després de la llicenciatura, allunyaven els joves de les càtedres.

Amb totes les precaucions possibles, podem distingir almenys tres generacions intel·lectuals que solien coincidir en institucions i activitats: 1) Generació del 1898, de què formen part, entre altres, Eugeni d'Ors, Pere Coromines, Josep Puig i Cadafalch, Joan Estelrich, Pompeu Fabra (Primer Congrés Català Universitari de 1903, IEC, 1907). 2) Generació del 1917, en què s'inclouen Pere Bosch i Gimpera, Manuel Reventós i Bordoy, Nicolau i d'Olwer, Joan Crexells, i Josep R. Xirau i Palau (Segon Congrés Català Universitari, 1918, Universitat Autònoma, 1933). 3) Generació del 1931, en què destaquen Joaquim Xirau i Palau, Joan Coromines, Joan Petit, Jaume Vicens i Vives.

Pompeu Fabra reproduïx amb detall els professors que la Universitat Autònoma va poder incorporar com a agregats i com a ajudants en totes les facultats. La divisió entre professors agregats i professors encarregats de curs ens ajuda a veure (laxament) la diferència entre generacions. Foren incorporats, com a agregats a Filosofia i Lletres, Dámaso Alonso, Jean-Jacques-Achille Bertrand, Albert del Castillo, Marià Bassols de Climent, Manuel de Montoliu, Lluís Nicolau i d'Olwer, Lluís Pericot i Garcia, Jordi Rubió i Balaguer i Ferran Soldevila. I com a encarregats de curs, entre d'altres, Ramon d'Alòs Montaner, Higini Anglès, Josep-Maria Balcells i Pinto, Pere Bohigues, Joan Coromines, Guillem Díaz Plaja, Emili Mira i López, Francesc Mirabent i Vilaplana, August Pi i Sunyer, Josep Vergés i Fàbregas i Jaume Vicens i Vives.³⁹

La vocació política dels membres d'aquestes generacions universitàries ens sembla indubtable. Però cal matisar bé el concepte de política: a l'època, abans de la República del 1931, no hi havia els partits de masses

39. Pompeu FABRA, «L'obra de la Universitat Autònoma», a *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*, 1935, p. 142.

com els entenem ara, sinó que eren partits de notables que s'articulaven entorn d'una idea o d'un programa polític. A partir de 1901, l'atracció de la Lliga Regionalista gravitava sobre el món universitari, però a partir del 1918, i sobretot de l'adveniment de la dictadura el 1923, els intel·lectuals a la universitat es van sentir atrets per partits més radicals: Acció Catalana, primer, i després el Partit Socialista Unificat de Catalunya i Esquerra Republicana de Catalunya.⁴⁰

Quan esclatà la guerra, fou justament l'actuació pública, cívica, dels homes del patronat la que en causà la persecució (per part d'un bàndol i de l'altre). No volem dir que les idees polítiques, catalanistes, catòliques, socialistes o comunistes no comptessin per a considerar algú amic o enemic. Però molts cops la causa de la persecució era molt més propera a interessos materials o a antics greuges personals. I els homes del Patronat certament es destacaren en això de la neteja: tenien molts enemics íntims sense que ni tan sols ho sabessin.

El cas de l'amic i mestre de Carreras, Joaquim Balcells, és paradigmàtic. De nou, hem de referir la citació extensa de les memòries de Bosch i Gimpera:

L'Institut Balmes havia tingut un director, Gironza, els fills del qual eren falangistes i havien intervingut en els aldarulls universitaris abans de la sublevació; en el seu despatx trobaren pistoles amagades. L'auxiliar d'aquell institut, Chinchilla —germà d'un dels seus catedràtics i que s'havia valgut de la posició de tots dos per tal de fer funcionar una acadèmia que procurava l'aprovació fàcil de les assignatures de batxillerat—, ens donà molta feina; havia aconseguit entrar en aquells dies a la CNT i em visità en mànigues de camisa i amb un mocador lligat a un braç, pretenent que havia estat ferit en un combat contra els feixistes. Després promogué uns articles a la *Solidaridad Obrera* on atacava la universitat; deia que hi havia professors feixistes i que era reaccionària. Això anava dirigit sobretot contra el secretari del patronat, doctor Joaquim Balcells, qui, essent uns anys abans president del Col·legi de Llicenciats i Doctors, havia volgut posar fi al «negoci» de l'acadèmia d'aquell individu.

Un dia, en arribar a la universitat, el conserge m'advertí que una patrulla hi feia un escorcoll per trobar un bidell —que havia estat el meu xofer—,

40. Vegeu, sobre la composició i l'organització dels partits, Isidre MOLAS, *El sistema de partidos políticos en Cataluña (1931-1936)*, Madrid, Alianza, 1974. Especialment Acció Catalana se sustentava sobre una base ampla d'intel·lectuals catalanistes; vegeu Montserrat BARAS, *Acció Catalana (1922-1936)*, Barcelona, Curial, 1984.

el qual el tenien per sospitós injustificadament; el tancà al meu despatx, mentre l'escorcoll anava per una altra banda. Al mateix temps em digué que el doctor Balcells m'esperava a les oficines del patronat i que es tenia notícia que el cercaven, sens dubte perquè l'havia denunciat l'auxiliar de l'Institut Balmes esmentat. Pel que fa al bidell, que en entrar jo al meu despatx vaig trobar assegut a la meva cadira i que plorant exclamà: «Senyor rector, salvi'm, que em busca el "pelotó d'execució" i em mataran», el vàrem fer sortir pel jardí. Després de parlar amb en Balcells, vaig anar a la Generalitat a fer-ho amb Gassol, qui em demanà uns retrats de Balcells per fer-li expedir un passaport i enviar-lo a l'estranger, i m'aconsellà que aquella nit Balcells no dormís a casa seva. La passà a casa del bidell amic Crespillo i l'endemà s'embarcà a Portvendres, d'on marxà a Suïssa, on al cap de pocs mesos morí.⁴¹

A TALL DE CONCLUSIONS

Hom pot extreure alguna conclusió d'aquest periple? Almenys quatre:

a) la incardinació dels intel·lectuals amb vocació universitària en el teixit cívic, polític i social de la societat catalana;

b) la franca obertura a corrents internacionals renovadors;

c) la constitució d'una cultura superior que intentava cosir l'esvoranc existent entre la tasca acadèmica i professional a la universitat oficial, i la tasca realment investigadora exercida en altres institucions alternatives de recerca, i

d) sigui quina sigui la ideologia defensada pel sector renovador universitari i el partit que triessin, una consciència nacional, que es reflectia en un estatut d'autonomia o universitari en el marc dels valors, les il·lusions i les propostes de l'Estatut de Catalunya de 1932.

Al moment de la revolta militar, doncs, hi havia a Catalunya una capa d'intel·lectuals ben formats, professionals de la recerca i de la universitat, que fou la que, amb més o menys èxit, intentà agafar les regnes i la defensa aferrissada del govern de la República i de la Generalitat republicana enfront de l'ascens i l'esclat violent dels totalitarismes. Però la simple cultura, per bons que fossin el grapat d'estudiosos, no podia superar per si mateixa les tensions que es vivien en tots els sectors socials, especialment la lluita de classes dels anys trenta del segle passat i la temptació totalitària d'un exèrcit massa imbuït encara de l'esperit colonial

41. BOSCH I GIMPERA, *Memòries*, 1980, p. 198-199.

d'abans de la Primera Guerra Mundial. Contra això, la universitat i els seus homes ja no hi podien fer res, si no era fornir quadres i soldats als exèrcits en lluita.

BIBLIOGRAFIA

- ARÉVALO I CORTÉS, Just. «Notes per a una història sociològica de la bohèmia literària barcelonina». A: *La cultura de masses a la Barcelona del nou-cents*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, p. 39-86.
- ARROYO I ALMAYUELAS, Esther; RIBALTA I HARO, Jaume. *La Comissió Jurídica Assessora de la Generalitat de Catalunya durant la Segona República Espanyola i la seva obra legislativa (1932-1939)*. [Inèdit]
- ATENEU BARCELONÈS. *Conferències sobre la Universitat de Barcelona, organitzades per l'Associació Professional d'Estudiants de Dret i donades en l'Ateneu Barcelonès*. Barcelona: 1935.
- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric; IZQUIERDO, Santiago. *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: IEC, 2002-2007. 2 v.
- BARAS, Montserrat. *Acció Catalana (1922-1936)*. Barcelona: Curial, 1984.
- BATLLORI, Miquel. «Humanisme i erasmisme a Barcelona». A: *Vuit segles de cultura catalana a Europa*. Barcelona: Cercle de Lectors, 1995, p. 73-85. [Article escrit el 1956]
- «La Universitat de Cervera (1714-1842)». A: *La Il·lustració. Obra completa*. Vol. IX. València: Edicions 3 i 4, 1997, p. 167-209.
- *Records de quasi un segle, recollits per Cristina Gatell i Glòria Soler*. Barcelona: Quaderns Crema, 2000.
- BOSCH I GIMPERA, Pere. *La Universitat i Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1971.
- *Memòries*. Barcelona: Edicions 62, 1980.
- CACHO VIU, Vicente. *El nacionalismo catalán como factor de modernización*. Barcelona: Quaderns Crema, 1998.
- CARRERAS I ARTAU, Tomàs. *La Universitat Autònoma de Barcelona i el patronat universitari: Estudi crític, seguit dels textos legals i de l'Estatut de la Universitat Autònoma de Barcelona*. Barcelona: Bosch, 1933.
- CASANOVAS, Pompeu. «Els anys de formació de Miquel Carreras i Costajussà (1923-1930)». A: CASANOVAS, À. (ed.). *Miquel Carreras: 1905-1938: Esforç i reflexió. Memòria d'una ciutat*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach: Caixa de Sabadell, 2007, p. 32-53. [Catàleg de l'exposició sobre Miquel Carreras]
- CASASSAS I YMBERT, Jordi. «Pere Bosch Gimpera: la virtut de l'oportunitat». A: *Pere Bosch i Gimpera i el Museu Arqueològic de Barcelona: 50 aniversari*. Barcelona: Diputació de Barcelona. Servei de Cultura, 1986, p. 23-29.

- CLARET MIRANDA, Jaume. *La repressió franquista a la universitat catalana*. Vic: Eumo, 2003.
- COROMINES, Pere. «La lluita per la universitat». A: *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Ateneu Barcelonès, 1935, p. 99-128.
- «Pompeu Fabra, lingüista». A: *8 conferències sobre Catalunya*. Barcelona: Proa, 1971, p. 29-32.
- DUPLÁA, Cristina. «Noucentisme i Universitat Catalana». *L'Avenç*, núm. 110 (desembre 1987): *150 anys de la restauració de la Universitat de Barcelona*, p. 38 i seg.
- ESTELRICH, Joan. «El problema cultural de Catalunya». A: *Conferències sobre la Universitat de Barcelona, organitzades per l'Associació Professional d'Estudiants de Dret, i donades en l'Ateneu Barcelonès*. Barcelona, 1935, p. 61-98.
- FABRA, Pompeu. «L'obra de la Universitat Autònoma». A: *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*. Barcelona: 1935, p. 129-152.
- GALÍ, Alexandre. «Ensenyament universitari». A: *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*. Llibre IX. Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1983.
- GALÍ, Raimon. *Signe de contradicció*. Vol. 2: *La Catalunya d'en Macià*. Barcelona: Barcelonesa d'Edicions, 2001.
- *Signe de contradicció*. Vol. 3: *L'avantguerra*. Barcelona: Barcelonesa d'Edicions, 2001.
- GAZIEL. *Memòries. Història d'un destí. Tots els camins duen a Roma*. Barcelona: Aedos, 1967.
- GERPE LANDÍN, Manuel. *L'Estatut d'Autonomia de Catalunya i l'estat integral*. Barcelona: Edicions 62, 1977.
- GUANSÉ, Domènec. *Abans d'ara*. Barcelona: Proa, 1966.
- LLUCH, Ernest. *La Catalunya vençuda del segle XVIII: Foscors i clarors de la Il·lustració*. Barcelona: Edicions 62, 1996.
- MARAGALL, Jordi. *Balanç de la Universitat Autònoma*. Barcelona: Nova Terra, 1969.
- *Els que passen i els qui han passat*. Barcelona: Edicions 62, 1985.
- «Pere Bosch Gimpera i la Universitat». A: *Pere Bosch Gimpera i el Museu Arqueològic de Barcelona: 50 Aniversari*. Barcelona: Diputació de Barcelona. Servei de Cultura, 1986, p. 36-42.
- MASJUAN, Eduard. «Eduardo Barriobero y Herrán y la justicia revolucionaria en la Barcelona de 1936». *BICEL*, núm. 14 (abril 2003). També disponible en línia a: <<http://www.cnt.es/fal/Bicel14/22.htm>>
- MOLAS, Isidre. *El sistema de partidos políticos en Cataluña (1931-1936)*. Madrid: Alianza, 1974.
- MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, Jordi. «El Congrés de 1903». *Educació i Història*, núm. 5 (2001-2002), p. 132-143.

- ORS, Eugeni d'. «Exàmens de Joan Estudiant». *La Veu de Catalunya* (21 juny).
 Reproduït a: ORS, Eugeni d'. «Els gestes de Joan Estudiant IV». A: *Glosari 1906, ab les Gloses a la Conferència d'Algerias y les Gloses al viure de París*. Barcelona: Llibreria de Francesch Puig, 1907].
- PEYPOCH I MANI, Irene. «Pere Bosch Gimpera, biografia bàsica». A: *Pere Bosch i Gimpera i el Museu Arqueològic de Barcelona: 50 aniversari*. Barcelona: Diputació de Barcelona. Servei de Cultura, p. 11-18.
- PLA, Josep. «Joan Crexells». A: *Homenots. Primera sèrie. Obres completes*. Vol. XI. Barcelona: Destino, 1969, p. 437-471.
- «El professor doctor Pere Bosch Gimpera». A: *Homenots. Segona sèrie. Obres completes*. Vol. XVI. Barcelona: Destino, 1970, p. 11-47.
- *El quadern gris*. Vol. 2. Barcelona: Destino, 1982.
- PRATS, Joaquim. «L'irredentisme barceloní i la Universitat de Cervera». *L'Avenç*, núm. 110 (desembre 1987): *150 anys de la Universitat de Barcelona*, p. 8-13.
- PUIG I CADAVALCH, Josep. «Problemes actuals de la universitat catalana». A: *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*. Barcelona: 1935, p. 7-32.
- RIBAS MASSANA, Albert. *La Universitat Autònoma de Barcelona (1933-1939)*. Barcelona: Edicions 62, 1976.
- RODRÍGUEZ DE CEPEDA, Rafael. *Elementos de derecho natural*. 4a ed. València: Establecimiento Tipográfico Domènech, 1899.
- ROVIRA I PORT, Jordi. «El Museu Arqueològic o la història d'un anhel». A: *Pere Bosch Gimpera i el Museu Arqueològic de Barcelona: 50 Aniversari*. Barcelona: Diputació de Barcelona. Servei de Cultura, 1986, p. 30-35.
- SAGARRA, Josep Maria de. *Memòries*. Barcelona: Aedos, 1955.
- *Memòries*. Barcelona: Aedos, 1983.
- SEGURA MAS, Antoni. *La Universitat Autònoma de Barcelona: Història, memòria i compromís*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2008. [Lliçó inaugural del curs 2008-2009]
- TERRAFETA, Rosa M. *Andreu Xandri: mística i força*. Barcelona: Barcelonesa d'Edicions, 1988. (Eixos; 2)
- XIRAU, Josep R. «La Universitat futura». A: *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*. Barcelona: 1935.
- «La Universitat Autònoma de Barcelona». A: *8 conferències sobre Catalunya*. Barcelona: Proa, 1971. [Conferència pronunciada a París el dia 14 de març del 1969]